

Euskaldunak Wilhelm Von Humboldt-en begietan¹

RSBAP, 2007-11-17, Azkoitia

Iñaki ZABALETA GORROTXATEGI

1. Sarrera

Saiakera honen asmoa, izenburuan antzeman daitekeen bezala, Wilhelm von Humboldt (1767-1835) jakintsuak 1800. urte inguruan euskaldunak nola ikusi zituen azaltzea da eta, bide batez, baita bere euskal ikerketen hildo nagusiak aurkeztea ere.

Lehenik, baina, berau nor izan zen gogoratuko dugu labur-labur. Hasteko esan dezakegu, orokorrean, Humboldt gizakia bere osotasunean aztertu nahi duen pentsalari bat izan zela, bere obrak hausnarketa antropologiko-filosofiko eta antropologiko-pedagogiko ugari eta sakon biltzen dituelarik. Aipa dezagun, bestela, politikari arrakastatsu bat izan zela ere eta, besteak beste, Berlingo Unibertsitatea abian jartzeagatik eta politikaren zereginaz maisutasunez idazteagatik dela ezaguna. Eta, azkenik, Humboldt halaber hizkuntzalari izan zela

1 Testu hau 2007-11-17an Azkoitiko Insausti Jauregian aurkeztutako –eta izenburu bereko– komunikazio baten idatzizko bertsio osatua da. Berau Euskal Herriko Adiskideen Elkarteak¹ antolatutako Ilustrazioa, Ilustrazioak² nazioarteko ihardunaldien baitan kokatzen da. Humboldten lanak, orokorrean, honela zitatuko dira: lehenik, "Gesammelte Schriften"(GS) edizioari jarraituz, liburukia eta orrialdea emango dira ezagutzera; ondoren, eta ahal denean, "Werke in fünf Bänden"(WfB) edizioari dagokien liburukia eta orrialdea adieraziko dira ere; azkenik, testuaren beraren izenburua erantsiko da parentesi artean. Humboldten eskutitzak, berriz, era honetan zitatuko dira: Humboldt - Hartzaillearen izena, kartaren data eta, beharrezkoa denean, baita liburukia edota orrialdea. Bestelako literatura, azkenik, honela zitatuko da: autorearen izena, argitalpenaren data eta orrialdea. Zuzenean edo zeharka erabilitako literatura guztiaren erreferentzia osoa bibliografian aurkitzen da.

gogoratuko dugu, iharduera honetan hizkuntzaren ikasketa teoriko-filosofikoa eta hizkuntzen ikerketa praktiko-enpirikoa abileziaz uztartzen dituelarik.

Alemaniar polifazetiko hau da Euskal Herrira etorri zena eta euskaldunei eta euskarari buruz hainbat eta hainbat testu idatzi zituen. Honen haritik, eta hitz hauen testuingurua kontuan hartuz, gogoratzekoa da ere Humboldték Peñafloidako Kontearen semea ezagutu zuela Donostian eta baita haren administratzaile zaharra Markinan² bere idatzietan, honela, herriaren aldeko haren lanen berri ematen digu eta, bereziki, honek sustatutako "Euskal Herriko Adiskideen Elkarte" eta "Bergarako Erret Mintegia" aipatzen eta goraiatzen ditu³. Guzti hau, baina, anekdokta moduan gera daiteke, baldin eta Humboldtén euskal ikerketen sakoneko zentzua ahazten badugu.

Honela ba saiakera honen asmoa, zehazki, honako hiru galderei erantzutea da: "zein da Humboldtén euskal ikerketen erreferente teorikoa?", "nola ikusten ditu Humboldték euskaldunak?" eta "ze ikerketa plan zuen Humboldték euskaldunekiko?".

2. Humboldtén antropologia erreferente teoriko bezala

2.1. Gizakiaren ezagutzatik gizakiaren humanizazioara

Gizakiaren inguruko galdera da Humboldtén pentsamenduaren erdigunea, alabaina, berak ez du gizakia bere errealitate historikoan bakarrik aztertu edo ezagutu nahi, baizik eta baita —edo batez ere— bere ahalmen potentzialean kontsideratu edo irudikatu ere.

Bere antropologia, bada, esparru teoriko-kognitiboan baino gehiago kokatzen da esparru praktiko-formatiboan, modu honetan gizakiari buruzko "ezagutza" (Menschenkenntnis) gizakiaren "humanizazioaren" (Menschenbildung) zerbitzuan jartzen delarik. Kontua da, Humboldti jarraiki, ez dagoela kontraesanik "giza-individualitate" eta

2 Ikus GS XV 375, 387 ("Tagebuch der baskischen Reise") eta Wilhelm von Humboldt-Caroline von Humboldt., 1801-5-7: II, 92.

3 Ikus, adibidez, GS XIII 92 -WfB II 511- ("Die Vasken"), GS XV 131-133 ("Tagebuch der Reise nach Spanien") eta GS XV 396-397 ("Tagebuch der baskischen Reise").

“giza-idealitatearen” artean (“giza-banako bakoitza errealitatean ageri den ideia bat da”⁴) eta, honexegatik, posible eta beharrezko da aipaturiko ezagutza eta humanizazioa uztartzea. Honenbestez antropologiak bi gauza aztertu beharko lituzke: nola “giza-errealitatea idealizatu” (banakoari bere muga errealak gainditzen lagunduz) eta nola “giza-ideala errealizatu” (erreferente idealak gauzatzeko bidea irekiz). Humboldttek, hau dela eta, modu orohartzaille batean ulertzen du bere antropologia: “Aldi berean, gizakia den horretan zehaztasunez ezagutzeko eta berau zertara bihurtu daitekeen askatasunez antzemateko, batera egin behar dute lan behaketaren zentzu praktikoak eta izpiritu filosofikoak”⁵.

Kontua da antropologia honen iharduera “teleologikoa” dela, alegia, helburuen araberako ekintzak sustatu nahi dituela, hain zuzen, gizabanakoak bere garapen prozesurako behar dituen erreferenteak landuz, zeintzuk motore bezala diharduko duten. Humboldtten antropologiak, honengatik, ez ditu “errealiki osatuak edo eratuak dauden giza- karakterearen ezaugarriak bakarrik deskribatu behar”, baizik eta “baita izatera iritsi daitezkeen edo beharko luketeen haiek irudikatu ere”⁶. Haren antropologia, bestela esanda, teoriko-praktikoa da eta, gizakiaren ezagutza-teoria batean geratu gabe –baina berau abiapuntu eta oinarritzat hartuz– humanizazio-projektu bat jarri nahi du mar-txan, zein gizabanakoentzat probetxuzkoa izango den. Humboldtten antropologiak, bada, “ez du naturaren objektu bat bilatzen baizik eta baldintzarik gabeko zerbait”, alegia, “giza-banakoekiko erlazio berezi batean dauden eta hauentzako helburu bihurtzen diren idealak”⁷.

Antropologia honek, beraz, ideia erregulatibo-hermeneutiko moduko erreferenteak bilatu eta proposatu nahi ditu eta, honetarako, ezinbestean bildu behar ditu giza kontutaz edota gizakiaz arduratzen diren giza zientzia eta gizarte zientzia guztien ekarpenak.

4 GS III 198 –WfB II 103– (“Geschichte des Verfalls und Unterganges der griechischen Freistaaten”).

5 GS I 378 –WfB I 338– (“Plan einer vergleichenden Anthropologie”). Ikus ere, testu berean, GS I 390, 394-395 –WfB I 352-353, 357-358–. Honen inguruan, bestela, ikus: Menze, 1965: 66.

6 GS II 2 –WfB I 376– (“Das achtzehnte Jahrhundert”).

7 GS I 388 –WfB I 350– (“Plan einer vergleichenden Anthropologie”).

2.2. Nazioa eta bidaiak antropologiaren objektu eta bitarteko bezala

Humboldték berak "antropologia konparatua" bezala ezaugarritzen duen horrek, bada, garrantzi handia ematen dio gizakiaren azterketa historiko-sozialari eta, modu berean, baita giza-banakoak eta giza-taldeak zuzen-zunenean antzemateari.

Testuinguru honetan ulertu behar da harek nazioei –"giza espezie ezberdinei"⁸– eskeintzen dien arreta, ze, egiaz, nazio hauek osatzen dute aipatutako bere antropologiaren aztergai esanguratsuenetako bat. "Gizakiak", honela Humboldt, "kolektiboki diharduten hainbat kausen serie baten kate-maila bat bezala behar dira izan aurkeztuak eta, aldi berean, baita aurretik aktiboak ziren indarren produktu eta ondoren aktiboak izango diren indarren iturri bezala ere"⁹. Hain zuzen honen haritik, gizakiaren berezko izaera historiko-sozialetik, iristen da "nazio" kontzeptura, zeinek –esentzialismo orotik at– hainbat gizabanakok elkarren artean erakusten duten lotura –eta honela besteenganako ezberdintasuna– aditzera ematen duen. Nazioak, bada, maila kolektiboan zehazten diren gizadiaren adierazpenak dira, hizkuntza bat, jatorri bat eta mundu-ikuskerak bat elkarbanatzen duten giza-taldeak, eta, honenbestez, Humboldték beraien "indibidualitateaz" eta "karaktere singularraz" hitz egiten du ere¹⁰.

Giza-banakoen eta giza-taldeen azterketak, baina, ezinbestean egin behar du ahalegina giza manifestazio oro zuzenean ezagutzeko –liburuek erakusten dutena ez da nahiko– eta, honela, bidaiak antropologia konparatuaren lan-tresna garrantzitsu bat osatzen dute. Zera galdetzen du Humboldték: "Ez al genuke ahalegina egin behar –orain artean gertatu dena baino gehiago– naturaren eta gizadiaren formak ulertzeko eta irudikatzeke, bai eta lehenengoek ekoiztutakoa ikusteko eta bigarrenengoak zertan bihurtu daitezkeen antzemateko?"¹¹ Bidaiak, bada, "gizakiak eta nazioak" –bitartekotzarik gabe eta bere osotasunean– ezagutzeko aukera eskeintzen dute eta, honexegatik,

8 GS I 377 –WfB I 337– ("Plan einer vergleichenden Anthropologie").

9 GS II 1 –WfB I 376– ("Das achtzehnte Jahrhundert").

10 GS IV 54 –WfB I 603-604– ("Über die Aufgabe des Geschichtsschreibers") eta GS II 9 –WfB I 385– ("Das achtzehnte Jahrhundert").

11 GS III 32 –WfB V 61– ("Der Montserrat bei Barcelona").

beraiek ez dira Humboldtten aldetik modu turistiko batean planteatzen baizik eta "azken helburu zientifiko" baten arabera¹². Honela dio gure autoreak: "Nazio arrotz bat ulertzeko, bere singulartasuna azaltzeko gakoa lortzeko, guztiz beharrezkoa da batek berau zuzenezuzenean eta bere begiekin ikusi izana"¹³.

Humboldtten antropologiaren zeregin garrantzitsuenetako bat, beraz, nazioak bidaien bitartez ezagutzea, deskribatzea eta elkarrekin konparatzea da, hain zuzen, honela bakarrik izango baita posible gizakiaren humanizatorako erreferenteak jorratzea.

2.3. Hizkuntza ikerketa antropologikoen erdigune bezala

Gizakiaren inguruko Humboldtten ikerketak, bereziki bere euskal bidai eta ikerketen ondoren eta ondorioz, geroz eta gehiago arduratzen dira hizkuntza kontuetaz eta, ordurartekoa ez ukatuz baina bai osatuz, "antropologia linguistiko" batean bihurtzen dira.

Kontua da gure autoreak, 1800. urte inguruan, giza-izakiaren dimentsio linguistikoaren eta giza-hizkuntzaren dimentsio gizatiarren kontzientzia osoa hartzen duela eta, honela, aldi berean linguistiko eta antropologikoa den teoria propio bat abian jartzen duela. Honen adierazlerik argiena Humboldtten honako hitzak dira: "Hizkuntza bera ez da obra bat (ergon) baizik eta aktibitate bat (energeia)"¹⁴. Modu honetan, eta ordurarteko tradizioari aurre eginez, hizketa-ekintzari eta ez hizkuntz-produktuari ematen dio lehentasuna. Honekin loturiko ideia bat da ere jarraian dakarkiguna: "Hizkuntza pentsamenduaren organu konfiguratzailea da"¹⁵. Baldin eta hizkuntzak prozesu mentaletan parte hartzen bada, eta orduan bakarrik, garatu ahal izango du gizakiak bere pentsamendua. Humboldttek, bada, hizkuntzaren estudioa gizakiaren iharduera linguistikoarekin eta beronen garapen kognitiboarekin lotzen du eta, honenbestez, "iraul-

12 Ikus Humboldt-Wolf, 1799-12-20 (200. o.); ikus ere Humboldt-Schiller, 1797-10-24: (II, 127. o.).

13 GS III 30 -WfB V 59- ("Der Montserrat bei Barcelona").

14 GS VII 45-46 -WfB III 418- ("Einleitung zum Kawi-Werk" = "Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts")

15 Humboldt GS VII 53, 55 -WfB III 426, 429- ("Einleitung zum Kawi-Werk").

tza kopernikar”¹⁶ moduko bat eragiten du hizkuntza bera kontsideratzeko eta aztertzeko saiakera guztietan.

Aurrera eginez, eta hizkuntzaren antropologian sakonduz, Humboldték hizkuntzaren dimentsio sozialaz hitz egiten du eta, hemendik abiatuz, baita hizkuntzaren berezko izaera nazionalaz¹⁷, hizkuntza eta nazioa egiaz beti elkarri lotuta agertzen diren heinean. Honengatik esan dezake, bada, “hizkuntza bakoitzean jatorrizko singularitasun eta eragiteko era bat aurkitzen dela”¹⁸. Kontua da, finean, ez hizkuntza eta gizakia bakarrik baizik eta baita hizkuntza eta nazioa ere behar direla izan kontsideratuak elkarrekin eta aldi berean. Honengatik dio Humboldték: “Nazioen arabera ematen den giza-generoaren banaketa, hizkuntzen arabera ematen den banaketa baino ez da”¹⁹. Honen haritik, eta gure autorearen pentsamendua interpretatuz eta azalduz, zera idazten du Menzek: “Hizkuntza, beraz, ez da gizakia gizabanako bezala ezaugarritzen duen elementu osagarria bakarrik; hizkuntzak ere gizakia bere existentzi nazionalen ezaugarritzen du, ze herria eta nazioa pentsaezinak dira dagokien berezko hizkuntzarik gabe”²⁰.

Ikerketa antropologikoak, bada, gizakiaren berezko dimentsio linguistiko-nazionala kontsideratzera eramaten du Humboldt eta, bide batez, baita humanizazio prozesu oro formazio linguistikoan eta formazio nazionalen oinarritu beharra aldarrikatzera ere.

3. Humboldt Euskal Herrian: euskaldunak eta euskara

3.1. Euskal bidaien nondik-norako nagusiak

Arestian azal dutako Humboldtén pentsamendu antropologikoaren baitan kokatu eta ulertu behar dira bere euskal ikerketak eta, ezer baino lehen, ikerketa horien oinarrian dauden haren bi euskal bidaien inguruko hainbat zehaztapen ematen saiatuko gara.

16 Menze, 1965: 229.

17 Ikus GS IV 420-435 –WfB III 64-81– (“Ueber den Nationalcharakter der Sprachen”).

18 GS IV 424 –WfB III 68-69– (“Ueber den Nationalcharakter der Sprachen”).

19 GS VI 126 –WfB III 161– (“Ueber die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues”). Ikus ere, testu honetan bertan, GS VI 124 –WfB III 158–.

20 Menze, 1965: 254.

Humboldtten lehen egonaldia Euskal Herrian, bada, familiarekin Espainian zehar egindako bidai luze baten barne suertatzen da, zehazki 1799-10-10ean Balonara iristen eta, hainbat leku zeharkatu ondoren, hilaren 18an Gaztelara igarotzen delarik²¹. Berak aspalditik zeukan gogoia hegoaldeko herriren bat ezagutzeko, hain zuzen, bere ikerketa antropologikoak konparatiboki garatu ahal izateko, eta hasieran Italiara joateko asmoa bazuen ere, arazoak arazo, planak aldatu eta Espainiarako bidea hartu zuen²². Esan beharra dago, baina, Humboldttek bazuela euskaldunen berri hona etorri aurretik eta, bost hilabete lehenago hainbat laguni idatzitako eskutitzek argi erakusten duten bezala²³, jakinmin dexente zuela euskaldunekiko eta bereziki berauen hizkuntzarekiko. Euskal egonaldi hau laburra izan zen, bai, baina gutxienez oso deigarria da antzematea hemendik pasa eta egun gutxira, Madrildik, lehen aldiz adierazten duela etorkizunean hizkuntzaren eta hizkuntzen inguruan seriozki ikertzeko bere asmoa²⁴.

Humboldttek Euskal Herrian burutzen duen bigarren egonaldia, bestela, gehienbat bakarrik egiten duen bidai baten emaitza da, zein 1801-4-27an Baionan hasten eta, euskal zazpi probintziak zeharkatu ondoren, 1801-6-3an leku berean amaitzen den²⁵. Aipatutako lehen bidaiak, berak espreski aitortu bezala, areagotu egin zuen euskaldunei eta bereziki euskarari buruzko bere interesa²⁶ eta, liburutegiek eskeinitako informazioa oso urria zenez, beharrezkoa iruditu zitzaion berriz eta espreski hona etortzea²⁷. Humboldtten asmoa, bada, euskal jendea euren izaera propioan ezagutzea eta ezaugarritzea da eta, honekin batera, euskararen inguruko materiala biltzea, honetan batez

21 Ikus Garate 1933, 32, 34 or. Ikus ere A. Leitzmann editorearen oharra in Humboldt, GS XV 354-355.

22 Ikus, erabaki honen inguruan, honako eskutitzak: Humboldt-Goethe, 1799-3-18 (72. o.) eta 1799-8-18 (86. o.), Humboldt-Schiller, 1799-4-26 (II, 177 eta 182 o.) eta Humboldt-Wolf, 1799-12-20 (199. o.).

23 Ikus Humboldt-Kunth, 1799-3-4 (9. o.) eta Humboldt-Schiller, 1799-4-26 (II, 181. o.).

24 Ikus Humboldt-Wolf, 1799-12-20 (121. o.).

25 Ikus GS XV 356-357 ("Tagebuch der baskischen Reise").

26 Ikus GS XIII 15 -WfB II 428- ("Die Vasken").

27 GS XIII 15 -WfB II 428- ("Die Vasken").

ere Durangoko erretore den Pablo de Astarloa lagun eta maixu duelarik²⁸. Kontua da gure autoreak, bere euskal ikerketei esker, hizkuntzak berez giza-banakoarentzat eta giza-taldearentzat duen sako-neko garratzia antzematen duela eta, honexegatik, bere antropologia aurrerantzean hizkuntzaren eremura ekarriko duela.

Esan dezagun, honekin bukatzeko, Humboldték bi bidaiak haue-tan euskaldunei eta euskarari buruz idatzitakoa bi bidai-egutegietan eta bi bidai-kontakizunetan aurkitzen dugula, hauen artean "Euskal-dunak" edo "Die Vasken" (1805) nabarmentzen delarik²⁹.

3.2. *Euskal nazioa ikerketen abiapuntu eta helmuga bezala*

Humboldték zehazki euskal kontuei buruz idatzitakoa baino gar-rantzitsuagoa, agian, bere euskal interesaren sakoneko arrazoa eta bere euskal ikerketen perspektiba orokorra argitzea da, batean zein bestean "euskal nazioarekin" topatzen garelarik.

Esan, hasteko, berarentzat "nazioa" eta "hizkuntz-komunitatea" ia sinonimoak direla, eta bereziki honexegatik –bakarrik ez bada ere– euskaldun guztiak nazio baten eta beraren kide bezala antzematen dituela. "Leinu baten identitatea ez da inoiz ziur frogatzen uzten bere hizkuntzaren identitatek harantz", honela Humboldt, "eta ikerketak zalantza eta ezbairik gabe onartu behar du euskaldun guztiak nazio bat osatzen dutela"³⁰. Honela ba "nazioa", kontzeptu linguistiko-kultural bat da lehenik –ez juridiko-politikoa–, honek euskal kasuan Espainiako eta Frantziako Estatuaren arteko muga gainditzen duelarik. Honexegatik hitz egiten digu Humboldték "kasualitatez bakarrik elkar-rengandik banandutako euskal nazioaren bi zatitaz", bai eta ohartarazten ere "euskaldun guztiak bat datozela hainbat gauzetan"³¹, hauen artean, jakina, euskara nabarmentzen delarik. "Bizkaitarrek"

28 GS XIII 15-16 –WfB II 429– ("Die Vasken").

29 Beste bidai-kontakizuna "Cantabrica" da (GS III 114-136). Bidai-egutegiak, berriz, hauek dira: "Tagebuch der Reise nach Spanien" (GS XV 47-356 – Euskal Herrian zehar: 121-139 o.–) eta "Tagebuch der baskischen Reise" (GS XV 356-451). Humboldték bere bigarren bidaiaren zehar emazteari, Caroline-ri, idatzitako eskutitzek egutegi moduko bat osatzen dute ere (Humboldt-Caroline v. H.: II, 73-114 o.).

30 GS XIII 181-182 –WfB II 611– ("Ueber die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues").

31 GS XIII 180, 181 –WfB II 609, 611– ("Die Vasken").

eta zuberotarrek”, honela dio Humboldt-ek adibidez, “hizkuntza Bat hitzegiten dute” eta “nazio baten eta beraren anaiak bezala aitortzen dira.”³²

Hemendik bideratzen du gure autoreak, bada, euskal gaiaren inguruko bere ikerketa eta, zentzu honetan, adierazgarria da ikustea nola eta zergatik berak euskaldunak “Vasken” bezala ezaugarritzen dituen, alegia, “v”-rekin eta ez “b”-rekin idatzita. Humboldt-ek, egiaz, harriduraz egjatzatzen du hasiera-hasieratik “euskaldun guztiak bilduko dituen izen Bat falta” dela, alegia, “ezbairik gabe espainiarrek, frantsesek eta alemanek onartuko luketena”³³. Euren artean “Euskaldunac” bezala ezagutzen dira, bai, baina kanpokoek esanahi ezberdineko deiturak erabiltzen dituzte euskaldun horietaz hitz egiteko: frantsesek “Biscayens” hegoaldekoentzat eta “Basques” iparraldekoentzat; eta espainolek bakarrik hegoaldekoei buruzko “Provincias Vascongadas” eta “Navarra”. Honengatik, eta kontzeptu hauek guztiak baztertu gabe, alemanieraz ere ez-ohikoa zen eta den “Vasken”³⁴ hitza proposatzen du, hain zuzen, Estatu eta probintzia ezberdinetan banatutako euskaldun guztiak deitura amankomun baten azpian biltzeko asmoz.

Honela ba, euskaldun guztiak jatorrizko komunitate nazional bat osatzen dute, hain zuzen, euskara partekatzen dutelako eta partekatzen duten heinean, eta hau da hain zuzen Humboldt-en euskal ikerketa guztien abiapuntua eta helmuga.

3.3. Euskaldunei eta euskarari buruzko bidai-oharrak

Honenbestez interesgarria izan daiteke, jarraian, Humboldt-ek bere bidaietan zehar euskaldunei eta euskarari buruz idatzitakoak gainbegiratzea, oso labur bada ere, hemendik abiatuz bideratuko baititu bestelako bere euskal ikerketa guztiak.

Lehenik euskaldunei buruzko bere hainbat deskribapen aipatuko

32 GS XIII 195 –WfB II 626– (“Die Vasken”).

33 GS XIII 4-5 –WfB II 418– (“Die Vasken”).

34 Alemanieraz, orduan eta gaur, “Baske(n)” idaztea da ohikoena. Humboldt-ek euskal testurik garrantzitsuenak, hain zuzen, “Die Vasken” izenburua darama (GS XIII 1-197 –WfB II 418-627–). Antzeko zerbait irakurtzen dugu ere “Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation, nebst Angabe des Gesichtspunctes und Inhalts derselben” testuan (GS III 288-300 –WfB V 113-126–).

dugu, hain justu, bere arreta zerk piztu eta zertan jarri zuen bakarrik antzemateko. Fisionomia dela eta, bada, euskal ingurune naturalari eta euskal biztanleei buruzko hamaika deskribapen aurkitzen dugu bere testutan, horiek hurrenez hurren "errejioaren karaktereaz"³⁵ eta "fisionomia nazional deigarriaz"³⁶ hitz egitera eramaten dutelarik. Euskaldunen lanbideak eta ohiturak, ere, maiz aipatzen ditu eta, adibidez, nekazariengan ikusten du "nazioaren muina eta jatorria"³⁷, zortzikoak "euskal abesti nazional"³⁸ bezala ezaugarritzen ditu eta "euskal dantza nazionaletaz"³⁹ dihardu ere. Historia politikoaren ingurukoak dira, bestela, Humboldtten ohar gehienak eta, adibidez, "foruak" euskal "nazioaren egiazko lege-kode"⁴⁰ bezala eta "Batzar Nagusiak" "demokrazia garbi" eta "nekazarien konstituzio aske"⁴¹ bezala ezaugarritzen ditu. Era honetako oharren helburua, finean, euskaldunak euren singularitasun nazionalean ezaugarritzea da.

Jarraian Humboldték bere bidaietan zehar euskal hizkuntzari buruz idatzitakoaren berri emango dugu, hau baita bere "arreta nagusiki pizten duen objektua"⁴². Honen haritik, bada, azpimarratzekoa da euskal hitzen etimologiarekiko erakusten duen interesa eta, esparru honetan, bereziki leku-izenek berarentzat duten garrantzia. Urte askoren ondoren honela gogoratzen ditu Humboldték bere euskal bidaiak: "Lekuan bertan antzeman zitekeen bakarrik, egiaz, lurra bera zela bere osotasunean hiztegiarik aberatsena eta ziurrena, zeinek gehiago erabiltzen ez diren hitz asko gordeetzen dituen"⁴³. Honetan guztian, baina, Humboldték biltzen eta eskeintzen dituen etimologia guztien eta bakoitzaren zuzentasuna baino garratzitsuagoa da, egiaz,

35 GS XIII 61 –WfB II 477– ("Die Vasken").

36 GS XV 128 ("Tagebuch der baskischen Reise").

37 Ikus Humboldt-Caroline v. H., 1801-5-9 (II, 98). Ikus ere GS XIII 120 –WfB II 544– ("Die Vasken").

38 GS XIII 73 –WfB II 491– ("Die Vasken").

39 GS XIII 132 –WfB II 557– ("Die Vasken").

40 GS XIII 108, 168 –WfB II 531, 597– ("Die Vasken").

41 GS XIII 50, 162, 111-112 –WfB II 466, 589, 534-535– ("Die Vasken").

42 GS XIII 15 –WfB II 429– ("Die Vasken"). Ikus, ere, Humboldt-Campe, 1802-6-28 (20. o.).

43 GS VI 139 –WfB III 176– ("Ueber die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues").

berak euskarari buruz jasotzen duen inpresio orokorra. Berarentzat garbi dago, finean, euskarak "uniformetasun", "antzinatasun" eta "singularitasun" deigarri bat erakusten duela eta, zentzu honetan, "leinu baten jatorrizko ondasun bat" bezala antzematen uzten dela⁴⁴.

Baina errepika dezagun, honekin bukatzeko, hemen esandakoa Humboldtten euskal ikerketen abiapuntua bakarrik dela, hain zuzen, bidaiekin loturiko deskribapen hauetaz gain askotan eta sakon helduko baitio berak ondorengo urtetan euskal gaiari.

4. Euskal monografia batetarako Humboldtten egitasmoa

4.1. Euskaldunen interes antropologikoa

Gure artean egon eta berehala adierazten du Humboldttek euskal monografia⁴⁵ bat idazteko bere asmoa eta, lehenik eta behin, garrantzitsua zaigu ikustea zergatik bere antropologian "euskaldunek objektu oso interesgarri bat"⁴⁶ osatzen duten.

Gure autorea, zentzu honetan, sinetsita dago Euskal Herria –eta bereziki euskal hizkuntza– ezinbestekoa dela hainbat ikerketa historiko eta linguistiko burutzeko. "Euskaldunak" eta "euskal hizkuntzaren ikerketa zehatza", honela Humboldt, funtsezkoak dira "Europako hego-mendebaldeko historiaurrea" aztertzeko edota, zehazki, "era honetako beste zenbait puntu eztabaldagarri" argitzeko⁴⁷. Kontua da berak, euskararekin, ikerketa historikorako tresna paregabe bat aurkitzen duela, hain zuzen, hizkuntza honek –bere jatorrizko aberastasuna gorde ahal izan duenez– bestelako informazio falta osatu bait dezake. Antzeko zerbait dio ere Humboldttek linguistika historikoa dela eta: "Euskarak Europako mendebaldeko hizkuntzen hitz askoren sorburua argitzeko balio du"⁴⁸. Baina hemen gelditu gabe gure auto-

44 GS III 122-123 ("Cantabrica") eta GS XIII 11, 41 –WFB II 424, 457– ("Die Vasken").

45 Ikus, honen inguruan, Humboldttek 1801ean bertan euskal hizkuntzari buruz argitaratutako oharra : in Fischer, 1801 (I, 139-144).

46 GS III 292 –WFB V 117– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

47 GS III 293 –WFB V 118-119– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

48 GS III 293 –WFB V 119– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

rea, ere, euskarak linguistika orokorrerako duen garrantziaz mintzo da: "hizkuntza aberatsenen eta osoenen egiturari eta naturari buruzko ia galdera guztiek aurki dezakete ere erantzuna euskal hizkuntzan"⁴⁹.

Euskaldunak, honela, Humboldtten antropologiaren objektu bihurtzen dira, alabaina, hizkuntza aldera geroz eta gehiago jotzen duen bere antropologia konparatuaren objektu. Bere asmoa, bada, "euskal leinuaren deskribapen berezi baina oso bat burutzea da, benetako monografia bat, non euskaldunak euren ohituretan, hizkuntzan eta historian" osoki ezaugarrituak izango diren⁵⁰. Orduan bakarrik izango da posible, bada, euskaldunek "herri-leinu guztien jatorri taulan"⁵¹ hartzen duten lekua zehaztea. Humboldttek badaki, baina, bere ekarpena behin behinekoa izango dela, hain zuzen, era honetako ikerketak –eta batez ere euskaldunekin loturikoak– berriak eta zailak direlako. "Nire intentzio nagusia", honela dio berak, "landutako materialak ahalik eta osoen eskeintzea izango da eta, aurretikiak alde batera utzi nahian edo, horiek ahalik eta orokorren ordenatzea. Modu honetan, eta eskeinitako datuen laguntzarekin, beste batzuk posible izango dute sailkapena –nirea bederen zalantzagarrria iruditzen bazaie– berriz ere egitea"⁵².

Euskaldunek, beraz, Humboldtten arreta bereziki pizten dute, hain zuzen, bestela ohikoa ez den "singularitasun herrikoi" bat erakusten dutelako, zeinari esker berauek aparteko balore konparatibo bat irabazten duten haren ikerketa antropologikoen baitan.

4.2. Euskal monografiarako aurrikusitako egitura

Euskal monografiarako Humboldttek aurrikusia zuen egitura, besteren artean, 1801-1802an idatzitako eta, batez ere, 1812an idatzi

49 GS III 293 –WfB V 118– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

50 GS III 291 –WfB V 116– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

51 GS III 291 –WfB V 117– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

52 GS III 291-2 –WfB V 117– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

eta argitaratutako bi testuetan⁵³ zehazten zaigu eta, jarraian, berau osatuko luketen hiru atal nagusien berri emango dugu.

Lehenengo an", honela Humboldt, "nik espainiar eta frantziar Euskal Herrian egindako egonaldian zehar idatzitako oharra eman nahi ditut ezagutzera eta, horien bitartez, herritxo honi eta bere biztanleei buruzko irudi argi bat eskeini nahi nioke irakurleari"⁵⁴. Atal honek, beraz, aipatutako euskal jendearen eta lurraren fisionomiari buruzko, euskaldunen lanbideei eta ohiturei buruzko eta baita euskal historia politikoari buruzko oharra bilduko lituzke. Humboldtten asmoa, bada, "aurkezpenaren argitasunari inolako kalterik ez egitea da" eta, honengatik, "atal honi bidai-deskribapen motz baten forma" emango diola dio⁵⁵. Aipatutako "Die Vasken"(1805) testua hemen kokatu beharko genuke.

Monografiaren bigarren atalean "euskal hizkuntzaren analisi edo zatitze bat" eskeini nahi da, non Humboldt, "metodo sistematiko eta sakon bat erabiliz", beronen "egitura-gramatikaren eta egitura-lexikalaren ideia oso bat eman" nahi duen⁵⁶. Bere helburua, finean, "euskara beste hizkuntzetatik -zahar zein berri- nola nabarmentzen den adieraztea da", honetarako "hizkuntza honek bere elementuak eraldatzeko jarraitzen duen metodo propioa edo arau bakarra" azalduko duelarik⁵⁷. Honela, eta "hizkuntzen arteko konparaketari" ekinenez, posible izango du Humboldt, euskarari dagozkion "klasea" (bere egitura orokorraren arabera) eta "familia" (bere ahaidetasuna-

53 Aipatutako Humboldt bi testuak honakoak dira: „Fragmente der Monographie über die Basken“ (GS VII 593-603 –WfB V 100-112–) eta „Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation, nebst Angabe des Gesichtspunctes und Inhalts derselben“ (GS III 288-300 –WfB V 113-126–). Bi testu hauek euskaratuta daude: ikus in Zabaleta-Gorrotxategi, 2005: Euskaldunei buruzko monografiaren testu-zatiak“ (91-104. o.) eta "Euskal hizkuntza eta nazioari buruzko idazlan baten iragarpena, beronen ikuspuntua eta edukia buruzko oharpenarekin"(105-137. o.).

54 GS III 294 –WfB V 119– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

55 GS III 294 –WfB V 120– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

56 GS III 294 –WfB V 120– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

57 GS VII 593 –WfB V 100– ("Fragmente der Monographie über die Basken. Ikus ere GS III 294 –WfB V 120– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

ren arabera) zehaztea⁵⁸. Atal honekin lotu behar dira berak Vienan 1810-1814 urte bitartean idatzitako hainbat testu⁵⁹.

Hirugarrenean, azkenik, "euskal hizkuntza eta nazioari buruzko hainbat ikerlan historiko eta filosofiko" eskeini nahi ditu Humboldt-ek, hain zuzen, "aurreko bi atalen emaitzak" bilduz⁶⁰. Beronen helburua, batetik, euskal nazioak eta hizkuntzak gainontzeko "nazio eta hizkuntzen artean" hartzen duen "lekua zehaztea" da eta, bestetik, "hizkuntzaren kontzeptua bera, orokorrean, ezagutzea eta zabaltea".⁶¹ Ikerlan historiko-filosofiko hauek burutzea ez da ordea batere erraza, eta, Humboldt-ek berak aitortzen duen bezala, euskal monografiaren atal honek ezingo du aurreko biak bezain konbentzigarria izan. Atal honetatik gertuen dagoen testua 1821ean "vascoiberismo" delakoari buruz idatzitakoa da⁶².

Azpimarra dezagun, bukatzeko, Humboldt-ek ez zuela inoiz burutu "euskal monografia" berak hasieran pentsatutako forman, baina egia da ere –aditzera eman bezala– aurrikusitako atal bakoitzarekin loturiko testu garrantzitsuak utzi dizkigula.

4.3. Hizkuntzaren garrantzia euskal monografian

Pentsatutako euskal monografiaren egitura aurkeztu eta gero, jarraian, Humboldt-ek bertan hizkuntzari gorde nahi dion leku aparta

58 GS III 298 –WfB V 125– („Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation“).

59 Testu hauen artean bat nabarmentzen da, hain zuzen, Humboldt-ek berak argitara emandakoa: "Berichtigungen und Zusätze zum ersten Abschnitte des zweiten Bandes des Mithridates über die Cantabrische oder baskische Sprache" (GS III 222-287). Honetaz gain alipatu beharrekoak dira, ere, Humboldt-ek garai berdinean idatzitako eta Garate 1933an gaztelerazko itzulpenean argitaratutako beste hiru testu hauek: "Análisis de la lengua vasca" (in Garate, 1933: 179-197), "Gramática vasca" (in Garate 1933: 153-178) eta "Fuentes y medios auxiliares para el estudio de la lengua vasca" (in Gárate, 1933: 135-152).

60 GS III 299 –WfB V 125– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

61 GS III 299 –WfB V 125– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

62 GS IV 57-232 ("Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittelt der vaskischen Sprache").

azpimarratuko dugu, hain zuzen honek euskal nazioa ezaugarritu ahal izateko ezinbesteko ardatza osatzen baitu.

Lehenik, eta jada aipatutako euskarari buruzko Humboldtten bi-dai-oharren haritik, berriz ere aipatu beharrekoa da euskal lexikoaren ikerketak berarengan duen eragin sakona. Oraindik ere harrituta, 1821ean, zera idazten du euskara dela eta: "Ez guztiek baizik eta hizkuntza jakin batzuek bakarrik onartzen dute bere baitan erro gehienen aurkikuntza eta bestelako hitzen analisi erregularra egitea"⁶³. Euskararen berezitasun honek, ordea, ikerketa etimologikoari buruzko hausnarketa orokor bat egitera eramaten du Humboldt, hain zuzen, ikerketa horrek beti eta aldi berean erantzun behar dituen bi galderak zehaztera: "nola deribatzen dira hitzak elkarrengandik hizkuntza honetan edo bestean?" eta "nola sortu dira elkarrengandik hizkuntza hauek edo bestea?"⁶⁴. Baina Humboldtentzat garbi dago bi galdera hauek ez daudela maila berean eta, zehazki, lehenengoa garrantzitsuagoa eta aldeaz aurretik aztertu beharrekoa dela. Honexegatik, euskal monografia dela eta, "hizkuntza batean eta berean etimologizatzeaz"⁶⁵ hitz egiten du.

Euskal hitzen etimologiatik abiatuz, bestela, Humboldttek bere hizkuntzaren kontzepzio orokorra lantzen du, zeinaren arabera hizkuntza bakoitza osotasun organiko bat den eta ez elementu solteen pilaketa mekaniko bat. "Printzipio ziur bat bezala har daiteke, hizkuntza batean guztia analogian oinarritzen dela eta bere egitura, bere zati txikineraino ere, egitura organiko bat dela."⁶⁶ Humboldttek, bada, ez dio kasualitateari edo arbitrariotasunari garrantzik ematen hizkuntzaren formazioan –"oinarrian nolabaiteko orokortasuna" egon behar du– eta, honexegatik, ezinbestekoa ikusten du "elementu ezberdinen arteko analogia posible guztien" azterketa⁶⁷. Honek guztiak, baina, "hizkuntzaren naturari edo esentziari" buruzko hausnarke-

63 GS IV 70 ("Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittelt der vaskischen Sprache").

64 GS VII 594 –WfB V 101– ("Fragmente der Monographie über die Basken").

65 GS VII 594 –WfB V 101– ("Fragmente der Monographie über die Basken").

66 GS III 295 –WfB V 121– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

67 GS VII 595 –WfB V 102–: ("Fragmente der Monographie über die Basken"). Ikus ere A. Flitner & K. Giel editoreen oharra in Humboldt, WfB V 643.

ta orokor batetara eramaten gaitu, non "hizkuntza ezberdinak zehatzago behatzea" eta "hizkuntza bakoitza karaktere nazional jakin baten espresio" bezala antzematea beharrezkoa dirudien⁶⁸. Humboldtten estudio honek, beraz, "hizkuntz-estudio hutsaren mugak"⁶⁹ gainditzen ditu eta "gizadiaren azken sakontasuneraino"⁷⁰ eramaten gaitu.

Ikus daitekeen bezala, beraz, euskal monografia Humboldttek bere teoria linguistiko-antropologikoa garatzeko ere erabiltzen duen bitarteko bat da, zeinaren arabera gizakia, hizkuntza eta nazioa beti elkarreraginean kontsideratu beharko diren.

5. Ondorioa

Honenbestez amaierara iritsi gara, hain zuzen, W. v. Humboldttek euskaldunak nola antzeman zituen aurkezteko eta, orokorrean, bere euskal ikerketen inguruko hainbat xehetasun emateko asmoa zuen saiakera honen amaierara.

Humboldtten euskal bidaiak eta idatziak, finean, bere teoria eta ikerketa antropologikoen baitan ulertu behar dira. Kontua da gizakia berez dela historikoa eta sozio-kulturala eta, honexegatik, nahitaezkoa iruditzen zaio giza-talde ezberdinak –baita euskaldunena ere– zuzenean ezagutzea eta konparatiboki aztertzea. Honen hildotikoak dira bere euskal bidai-egutegietan eta bidai-kontakizunetan irakurtzen ditugun oharra. Humboldttek, baina, hasieratik antzematen du bereziki euskarari egin behar diola so baldin eta euskaldunak euren singularitasunean ezaugarritu nahi baditu. Beti ere euskaldunek, adierazi bezala, euskaraz hitz egiten dutelako eta duten heinean bakarrik osatzen dute, hain zuzen, nazio bat.

Hemen eta egun hauetan "ilustrazioa eta ilustrazioak" aztergai ditugun honetan, baina, Humboldtten euskal ekarpenen inguruko

68 GS III 296 –WFB V 122– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

69 GS III 296 –WFB V 122– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

70 GS III 296 –WFB V 122– ("Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation").

bestelako hausnarketa bat eskeini nahi nuke. Honela, bada, gutxie-
nez interesgarria da honetaz jabetzea: orduko ilustrazio eta liberalis-
mo alemaniarren ordezkari esanguratsuenetako batek, Humbol-
dtek, inongo beldurrik edota zalantzarik gabe hitz egiten du behin eta
berriz "euskal nazioaz" eta "euskal hizkuntza nazionalaz". Azken ba-
tean nazioa, berarentzat, ez da hainbeste kontzeptu juridiko-politiko
bat baizik eta, jada aipatu bezala, batez ere hizkuntz-komunitate
batekin naturalki loturiko kontzeptu historiko-kultural bat.

Eta bukatzeko aipamen labur bat: Humboldtek beti eduki zituen
presente euskaldunak eta euskara eta, berak bertan aitortu bezala,
hauei esker landutakoaren haritik bideratuko ditu bestelako herri eta
hizkuntzen inguruko bere ikerketak.

Bibliografia

1. W. v. Humboldten obren Edizio Orokorrak:

1903-1936: [GS] Gesammelte Schriften (Bd. I-XVII) (arg. A. Leitzmann),
Berlin: Behr.

1960-1981: [WfB] Werke in fünf Bänden (Bd. I-V) (arg. A. Flitner eta K. Giel),
Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

2. W. v. Humboldten eskutitzak (hartzaileen arabera):

Campe: "Briefe von Wilhelm von Humboldt I" (arg. Albert Leitzmann), (Abh.
d. Dt. Akademie d. Wiss. zu Berlin. Phil.-hist. Kl.1948, Nr.3), Berlin:
Akademie Verlag, 1949: 19-22

Goethe: *Goethes Briefwechsel mit Wilhelm und Alexander von Humboldt*
(arg. Ludwig Geiger), Berlin: Bondy Verlag, 1909

Humboldt, Caroline von: *Wilhelm und Caroline von Humboldt in ihren Briefen*
(7 Bde.)(arg. Anna von Sydow) Berlin: Mittler Verlag (1906-1916) [Neu-
druck: Osnabrück, 1968)

Kunth: in Leitzmann, Albert, "W. v. Humboldt und sein Erzieher. Mit unge-
drückten Briefen Humboldts", Verlag der Akademie der Wissenschaften,
Berlin 1940.

Schiller: *Der Briefwechsel zwischen F. Schiller u. W. v. Humboldt* (2 Bde.)
(arg. Siegfried Seidel), Berlin: Aufbau Verlag, 1962

Wolf: *Wilhelm von Humboldts Briefe an Friedrich August Wolf* (arg. Phillip
Mattson), Berlin-New-York: Walter de Gruyter Verlag, 1990

3. Erabilitako beste literatura:

- Fischer, Christian August, 1801: *Voyage en Espagne, aux années 1797 et 1798; faisant suite au Voyage en Espagne, du citoyen Bourgoing T. 1-2*, Paris (Chr. Fr. Crammer-ek itzuli zuen obra hau alemanieratik frantsesera). Humboldt-ek 1801ean euskal hizkuntzari buruz idatzitako oharra itzulpen honetan argitaratu zen (1. liburukiko 139-144 orrialdeetan dago). [Liburuaren bertsio originalak, bestela, *Reise von Amsterdam über Madrid und Cádiz nach Genua in den Jahren 1797 und 1798. Nebst einem Anhang über das Reisen in Spanien* izenburua zuen eta Berlin-en argitaratu zen 1799an.]]
- Garate, Justo, 1933: *G. de Humboldt. Estudio de sus trabajos sobre Vasconia*, Bilbao: Imprenta Provincial de Vizcaya. Hemen argitaratzen dira gaztelerara itzulita, ere, euskarari buruzko Humboldt-ek hiru testu: "Análisis de la lengua vasca" (179-197. o.), "Gramática vasca" (153-178. o.) eta "Fuentes y medios auxiliares para el estudio de la lengua vasca" (135-152. o.).
- Menze, Clemens, 1965: *Wilhelm von Humboldts lehre und Bild vom Menschen*, Rattigen bei Düsseldorf: A. Henn Verlag
- Zabaleta Gorrotxategi, Iñaki, 1996: "W. v. Humboldt-ek euskal ikerketen esanahia haren antropologian", *RIEV -Revista Internacional de Estudios Vascos-*, 41, 2:431-452.
- , 2003a: "W. v. Humboldt, Euskaldunak eta Euskara", *RIEV -Revista Internacional de Estudios Vascos-*, 48, 1: 163-198.
- , 2003b: "Euskal Herria vista por W. v. Humboldt: la nación vasca", *RIEV -Revista Internacional de Estudios Vascos-*, 48, 1: 199-236.
- , 2003c: "W. v. Humboldt eta Euskal Herria: Gernikako Erakusketaren Inaugurazioa", *RIEV -Revista Internacional de Estudios Vascos-*, 48, 1: 293-306.
- , 2005: *W. v. Humboldt: Hezkuntza eta Hizkuntza*, Donostia: Jakin Irakurgaiak. Hemen argitaratzen dira euskarara itzulita, ere, Humboldt-ek bi testu: "Euskaldunei buruzko monografiaren testu-zatiak" (91-104. o.) eta "Euskal hizkuntza eta nazioari buruzko idazlan baten iragarpena, beronen ikuspuntua eta edukiari buruzko oharpenarekin" (105-137. o.)
- , 2006: *Wilhelm von Humboldts Forschungen über die baskische Nation und Sprache und ihre Bedeutung für seine Anthropologie*, Bilbao: UPV-EHU [Koloniako Unibertsitatean 1998an aurkeztutak Tesi Doktorala]
- , "Pablo de Astarloa Wilhelm von Humboldt-ek testuetan" (argitaratzeaz)